

Viczián István*

Budapest

Kemény Simonné Teleki Anna, Erdély „egyik legnemesebb és legeszesebb asszonya”

III. Az özvegység éve

Férje váratlanul bekövetkezett halála következtében az egyedül maradt özvegyre nehéz feladatok vártak a családban. Mind az öt gyermek otthon volt még, így leendő kiházasításukról és a birtokokról is gondoskodni kellett. Életének erről a szakaszáról Kemény Vilma ezt írja:

„Nagyanyám özvegyen maradvá gyermekei nevelésének szentelte életét, gyermekeit nagyon kényeztette, nekik talán túl sokat elnézett, azért mindeniknek volt némi különczködése, különösen István bácsinak [...]”¹

A birtokokat a fiúk között osztották el: Domokos kapta Pusztakamarást,² István Csombordot és György Vécset.

Teleki Anna rendezni akarta Bolyai Farkas anyagi támogatásának kérdését is. Kemény Simon életében a támogatás nagyrészt soha vissza nem követelt kölcsönök formájában valósult meg. Ezeket visszamenőleg ajándéknak tekintette, visszafizetésükről végleg lemondott. Ennek jele egy Marosvásárhelyen, 1827-ben keltezett okirat³ és egy magánlevél⁴ is, amelyben férje írásbeli rendelkezése értelmében Bolyai minden adósságát, az összesen 2000 rhénes forintot örökre elengedi. Ezeket az

* Viczián István (Budapest, 1940) az Eötvös Loránd Tudományegyetem geológus szakán végzett 1963-ban. Munkahelye 1963-tól 2002-ig, nyugdíjba vonulásáig a Magyar Állami Földtani Intézet volt. 1969-ben egyetemi doktori, 1974-ben kandidátusi, 1988-ban akadémiai doktori fokozatot szerzett. 1997 óta a Debreceni Egyetemen magántanár. Az 1970-es, 1980-as években ösztöndíjas volt Dániában és Németországban, Bochumban és Tübingenben. Szakterülete: ásványtan, újabb tudománytörténet. A magyar ásványtan 18–19. századi kezdeteiről írt munkái eddig főleg Erdélyben jelentek meg.

¹ Kuun Gézané, gr., sz. b. Kemény Vilma levelei Szily Kálmánhoz, az MTA főkönyvtárosához, amelyekben nagyszüleiéről való emlékeit írja le. Kolozsvár, 1913. jan. 5. és 8. MTA Kézirattár K 29/125 és K 29/126. Mellékletei: Levél Gyulai Istvánnak: 29/127; képek: 29/128–131.

² Rabocska László: *Turizmus és család történet. Pusztakamarás múltja és a br. Kemény család*. Sepsi-szentgyörgy 2005. [Kézirat.]

³ Teleki Domokos, G. gyermekeinek (B. Kemény Simonné G. Teleki Anna, G. Teleki Rakhel, G. Teleki Polixéna és G. Teleki Krisztina) nyilatkozata arról, hogy a Bolyai Farkasnak kölcsönzött 2000 forintos összeget ajándéknak tekintik. Marosvásárhely, 1827. ápr. 17. MTA Kézirattár K 22/17.

⁴ Kemény Simonné G. Teleki Anna levele Bolyai Farkasnak. [1826?] MTA Kézirattár. K 23/28.

iratokat Dávid Lajos⁵ ismertette röviden (1979), és idézett is a levélből. A hivatalos okiratot Teleki Anna és minden lánytestvére, illetve azok férje is aláírták. (Érdekes viszont, hogy fivére, Teleki Elek nem írta alá.) Ebben arra hivatkoznak, hogy már apjuk, id. Teleki Domokos is mindig nagy jóindulattal volt Bolyai Farkas iránt. Ezenkívül az okirat indoklása szerint olyan nemzeti kincsnek tartják Bolyai tudását, amelyet az anyagi gondoknak nem szabad megzavarniuk:

„[...] egy szép Léleknek, mely a' Hazának nem kicsiny szolgálatokat tehet, az idő mostoha környüállásaitól el nyomattatni mindenkor a' Haza vesztesége”.

A magánlevélben pedig azt írja Teleki Anna, hogy a férje hagyatékában talált rendelkezés értelmében küldi vissza az adósságleveleket Bolyainak, s e nagyvonalú gesztus közlését barátságos, de kissé tartózkodó záradékkal fejezi be. A levél teljes szövege a következő:

„Édes Bolyai!

Nehai kedves Simonunknak Leveleit hányván, egy helyt azt a' rendelésit találtam, hogy magának édes Bolyai minden általa ki fizetett* Contractussait vissza kell küldeni, itten küldöm tehát, azokat, a' kiket eddig meg kaphattam 6 darabba, s emellett küldöm magának egy a' mint értem Jozságról szollo Levelit, ha ez után még kapok valamit, azokat is el küldöm.

Adieu édes Bolyai most többet nem irhatok mert ma estve mind dolgoztam, s alig vagyok el, kedves Feleségét, szép kis Fiát tsokolom, s vagyok barátságos indulattal

Özvegy K. Simonné.

* vagy directe magának pénzül adottakról szollo”

Teleki Anna kötelességtudó jellemére és sok feladatára vet fényt, hogy valószínűleg sokszor elmondhatta magáról: ma sokat dolgoztam, és nagyon elfáradtam. Meglepőnek és a túlzottan bizalmas viszony jelének tűnik viszont az „Édes Bolyai!” megszólítás. De ennek a jelzőnek nem volt ilyen jellege abban az időben. Például Kemény Vilma hagyatékában⁶ is maradt fenn egy olyan levél, amelyet báró Radák Ádámné sz. báró Kemény Druziánna írt Magyarbényéről gróf Gyulay Istvánhoz Marosnémetibe 1795. október 5-én. Ebben azt az egyszerű meghívást olvashatjuk, hogy Gyulay István töltsé náluk a karácsonyi ünnepeket, és a megszólítás itt is: „Édes Groff Gyulai!”. Ez pedig nem jelentett többet annál, mint amit ma a „Kedves Bolyai!” megszólítással fejeznénk ki. Tudjuk, hogy

⁵ Dávid Lajos: *A két Bolyai élete és munkássága*. 2. bővített kiadás. Gondolat, Budapest 1979, 203–204.

⁶ Kuun Gézané, gr., sz. b. Kemény Vilma levelei Szily Kálmánhoz.

Mikes Kelemen is így szólította meg leveleiben képzeletbeli nénjét: „Édes Néném!” Teleki Sámuel, aki hosszú évekig levelezett Bécsből a Sáromberkén élő feleségével, általában ennél sokkal bensőségesebb megszólításokat használ, például ezt: „Édes Kedves Kintsem!” Bethlen Zsuzsánna is általában az „Édes Szívem, Kedves Angyalom!” vagy ehhez hasonló módon szólítja meg urát.⁷ A szokásos udvariassági formulával történő befejezés mintha külön hangsúlyt kapna Teleki Anna levelében, és mintha csak ezt közölné: én most is, özvegyen is Kemény Simonné vagyok, és éppen az ő kívánságához hűen „vagyok barátságos indulattal”, és adom ezt az ajándékot.

Teleki Annának patrónusi szerepe az irodalomban is megjelenik. Németh László *Két Bolyai* című színdarabjában⁸ szerepel a „Bárónő”, azaz báró Kemény Simonné Teleki Anna, aki a cselekmény idején már két éve özvegy, és csak ritkán jár haza látogatóba Marosvásárhelyre. Németh László, aki az árnyalt lélektani jellemzések mestere, jól érzékeltette darabjában a két ember közötti kölcsönös csodálatot és bizalmat, ugyanakkor azt az erkölcsi tartást és a társadalmi helyzetükből származó távolságot is, amely kizárt minden további közeledést.

Egy másik ügyről, amelyet rendeznie kellett, Fodor István⁹ írásából tudunk. Kemény Simon hosszú évekig évi 30–30 forintot adott a marosvásárhelyi kollégiumban „mathesist tanító deák-praesek” [deák-praeses – diák segédtanár] fizetésére, bizonyára szintén Bolyai Farkas közbenjárására. Ezt most Teleki Anna egyszer s mindenkorra biztosítani akarta azzal, hogy 1826. november 24-én 500 német forintot adott alapul erre a célra a kollégiumnak. Ez az intézkedése alig több, mint egy hónappal férje halála után történt.

Erre az időszakra esik egy pénzgyűjtés is Szabó János festő megsegítésére, amelyben szintén Bolyai buzgólkodik, és Teleki Anna segítségére számít. A Bécsben tanuló Szabó Jánosnak pénzügyi gondjai akadtak, és kétségbeesett levelet írt Bolyai Farkasnak. Bolyai válaszlevelét, amely 1829. január 1-jén kelt Marosvásárhelyen,

⁷ Ld. Deé Nagy Anikó: *A könyvtáralapító Teleki Sámuel*. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár 1997.

⁸ Németh László: *Változatok egy témára*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest 1962. [Ld. ebben az *Apai dicsőség* (67–214. old.) és *A két Bolyai* (235–348. old.) című színműveket.]

⁹ Fodor István: *Akik százötven évvel ezelőtt szerepet vittek Marosvásárhely város társadalmi és kulturális életében. 1750–1800*. II. füzet. Krónikás Füzetek, IV. sorozat 9. szám. Marosmenti Élet, Tg.-Mureș 1939, 58. (Megjegyzés: Kelemen Lajos: *Művelődéstörténeti tanulmányok*. I. kötet. Kriterion Könyvkiadó, Kolozsvár 2006, 505 oldalának jegyzete tévesen hivatkozik Fodor István egy másik munkájára.) Ld. még Fodor István: *Marosvásárhelyi Krónikás Füzetek*. Sajtó alá rendezte és jegyzetekkel ellátta Sebestyén Mihály. I–II. kötet. Mentor Kiadó, Marosvásárhely 2015.

Apor Eszter és Oláh-Gál Róbert könyve¹⁰ és Benkő Samu¹¹ is közli. Ebből kiderül, hogy Bolyai nagyon szívére vette barátja szorult helyzetét, amely valószínűleg a saját utolsó göttingeni évét juttatta eszébe. Azt a megoldást találta ki, hogy felvesz megrendeléseket Szabó János számára, amelyeket ő majd Erdélybe hazatérve teljesít, és a megrendelők most előre kifizetik. Ebben a vállalkozásában is a Kemény család tagjai, főleg az akkor már több mint két éve özvegy Teleki Anna segítette. Teleki Anna a levél írása idején valószínűleg a karácsonyi vagy újévi ünnepeket tölti Marosvásárhelyen. A gyűjtés becsületbeli ügy lévén, nem engedi meg, hogy Bolyai az általa rendezett vacsorán gyűjtsön a vendégektől, de különben maga is közbenjár rokonainál gyermekei volt házitanítója érdekében, sőt úgy tűnik, hogy a Bolyai által gyűjtött pénzt is ő küldi el: „[...] ezt átadtam K[emény] S[imon]nének, tegnap levitte, ad maga a Bároné is jó szívvel” – írja Bolyai.

A másik fő pártfogó ebben az ügyben a „ritka jó szívű” br. Kemény Pál (1793–1854) és felesége, Teleki Rákhel voltak. Nagy Iván szerint Kemény Pál később, a szabadságharc alatt „minden ezüstjét a haza oltárára adta”.¹² Valószínűleg már ekkor a marosvásárhelyi Kazinczy utcai Kemény-házban lakott, ahol valószínűleg Teleki Anna is megszállt, ha Vásárhelyre jött. Később biztosan itt lakott, mert Farkas Péter és Oláh-Gál Róbert szerint 1851 és 1853 között Szász Károly nála lakott ebben a házban.¹³ A levélben szerepel még az adományozók között egy br. Kemény László (sz. 1785) is, aki Kemény Simon öccse volt, és úgy látszik, hogy Vécse lakott, mert „a vécsi képek közül néhánynak olajba való copizálására” adott megbízást.

Bolyai 1829. január 1-jén kelt leveléből értesülünk arról is, hogy Teleki Anna családjában megtörtént az első esküvő, amit 1828-ban tarthattak:

„K[emény] S[imon]nének is mióta derék, de szegény embernek adta lányát, nem úgy van, mint volt: ugyancsak neki van, s ő ad jó szívvel.”

Kemény Simonnének két lánya volt, Kata és Judit. Judit 1829-ben még csak 13 esztendő volt, így bizonyára nem róla, hanem Katáról van szó. Így férje, a „derék, de szegény ember” br. Kemény Dénes lehetett, akinek Csekelakán volt birtoka és udvarháza. Az, hogy 1828-ban volt az esküvőjük, összhangban van azzal az adattal,

¹⁰ Apor Eszter – Oláh-Gál Róbert: *Bolyai Farkas arcképfestője: Szabó János*. Pro-Print Kiadó, Csíkszereda 2016, 119–120.

¹¹ Benkő Samu (szerk.): *Bolyai-levelek*. Téka. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest 1975, 164–168.

¹² Kemény család (Győr-monostori gróf és báró). In: Nagy Iván: *Magyarország családai. Czf-merekkel és nemzékrendi táblákkal*. 6. kötet. Ráth Mór, Pest 1860, 174–182.

¹³ Farkas Péter – Oláh-Gál Róbert: *A leghíresebb helyettes tanár: Szász Károly*. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda 2019, 54, 7. kép.

hogy első gyerekük, Gábor 1830-ban született Csombordon. Ami pedig a Teleki Anna anyagi helyzetére vonatkozó megjegyzést illeti, bizonyára arra utal, hogy addigra az apától örökölt vagyon nagy részét elosztották a három fiú között, és az özvegy anya annak nagy részével már nem rendelkezett. Ennek ellenére Bolyai számíthatott rá, hogy a maradék vagyonával jó szívvel fogja támogatni.

Az enyedi „Burg”-ban

Kemény Simon az 1820-as években kezdett építkezni Nagyenyeden. Erről Vita Zsigmond enyedi történész számol be. A kúriaszerű épületet, amelyben a Kemény és a Zeyk család lakott, Nagyenyeden „a Burg”-nak nevezik (29. és 30. kép). Vita Zsigmond a Nagyenyedről szóló könyvében idézi Berde Amál festőművésznőt, aki így emlékezik a Burgra:

„Ez a falusi jellegű kúria képviselte a XX. század elején az előkelő világot. Lakói mintha a múlt századból felejtődtek volna ott a családi várban, melyet Teleki Anna, az igazi főúri dáma építtetett két leánya számára.”¹⁴

Lehet, hogy már neki kellett befejeznie az építkezést. Vita Zsigmond cikke szerint Kemény Simon halála után az enyedi Burg a két lány közül Judit és férje, Zeyk Károly lakóhelye lett.¹⁵ Az ő esküvőjük az 1830-as évek második felében lehetett,

30. kép
A nagyenyedi Kemény–Zeyk-udvarház,
a „Burg”.
(Wikipédia: Kemény János)

31. kép
A nagyenyedi „Burg” a park felől.
Holányi Julianna rajza.
(szabadsag.ro. 2010. jan. 16.)

¹⁴ Vita Zsigmond: *Enyedi évek, enyedi emberek. Visszaemlékezések*. Pallas-Akadémia, Csíkszereda 1998, 32–33.

¹⁵ Vita Zsigmond: A nagyenyedi Burg. In: *Új Élet* 13. (1970/20), 11.

mert első gyerekük, Karolina 1840-ben született. Valószínűleg az özvegyen maradt Teleki Anna már hamarabb ideköltözött a lányával. A Berde Amál által említett „múlt századi”, azaz 19. századi előkelő élet ekkor kezdődhetett a Burgban. A másik lány, Katalin Csekelakán élt a férjével, Kemény Dénessel, de ők is gyakori vendégei lehettek az enyedi kastélynak.

A *Vasárnapi Újság* Kemény Gáborról, Kemény Dénes fiáról szóló cikke jól jellemzi ennek az otthonnak a légkörét:

[Kemény Gábor] „Atyja [...] Kemény Dénes [...], anyja pedig Kemény Katalin, Alsófehérmegye főispánjának, az 1826-ban elhunyt b. Kemény Simonnak leánya gr. Teleki Annától, ki férjét sokkal túlélte, s kit magas szellemi s erkölcsi tulajdonai a nők valódi példányává tettek. Számos gyermekei, vejei, unokái s oldal-rokonai egész kis udvart alkottak körüle, melyhez a családon kívül még sok jeles is csatlakozott, úgy hogy a csombordi kastély s az enyedi udvarház, hol a „nagy báróné” felváltva székelt, az ész, szellem és jellem kitűnőségeinek valódi gyűlhelye volt egy egész nemzedéken át. Ebben a környezetben töltötte gyermekkorát Kemény Gábor, s tizen-négy éves koráig részint az apai háznál, Csekelakán, többnyire azonban Enyeden nagyanyja házábanál növekedett, hol szülői is az év nagyobb részét töltötték.”¹⁶

A ház Vita Zsigmond szerint nemcsak a kiterjedt család lakóhelye volt, hanem emellett a reformkor vezető erdélyi politikusainak a találkozóhelye is. Ezek közé többen tartoztak a Kemény család tagjai, rokonaik, barátaik közül, például a már említett Kemény Dénes, a vejük és Kemény Zsigmond, a regényíró, illetve a Zeyk család tagjai, Zeyk Károly, aki Judit férje volt, Zeyk József, az időközben befolyásos politikussá fejlődött Szász Károly, valamint Kendeffy Ádám és Wesselényi Miklós. Kemény Zsigmond Szász Károly felett mondott és már említett emlékbeszéde¹⁷ szerint a reformkor Erdélyben valamivel később kezdődött, mint Magyarországon, vagyis 1830–1831-ben. Az ellenzék az Erdély alaptörvényének számító, de már régen figyelembe nem vett, úgynevezett lipóti hitlevelet, a Diploma Leopoldinát, vagyis a Habsburgok által adott erdélyi alkotmányt tekintette követeléseit törvényes alapjának:

„Szász Károly és Kemény Dénes – kiket utóbb az egész ellenzék vezérelvül fogadott el – a mély, de addig szóttalan elégtelenség tolmácsaivá lettek [...] merész, bár a törvények korlátait át nem hágó indítványozásaik által [...]”¹⁸

¹⁶ – á – r –: Bárány Kemény Gábor. In: *Vasárnapi Újság* 22. (1875. márc. 21./12.) 177–178.

¹⁷ Farkas Péter – Oláh-Gál Róbert: *i. m.* 73–102.

¹⁸ Uo. 86.

Azt, hogy ház lakói – s köztük maga Teleki Anna is – mennyire érdeklődtek a politika iránt, mi sem tükrözi jobban, mint az, hogy *Erdélyi Híradó*, a *Nemzeti Társalkodó* és *Vasárnapi Újság* című újság előfizetőinek sorában nemcsak a többi családtag nevét találhatjuk meg, hanem a Teleki Annáét is: „Özv. B. Kemény Simonné, született gr. Teleki Anna. N. Enyeden.”¹⁹ Az előfizetők jegyzékét három évből sikerült felkutatni: 1835, 1837 és 1838. Neve ott van mindhárom év enyedi előfizetői között, s rajta kívül az egyik fiáé, Istváné és a vejéé, Kemény Dénesé. Másik fiának, Kemény Domokosnak a neve 1835-ben marosvásárhelyi lakosként, később pedig kolozsvári lakosként szerepel az előfizetők jegyzékében. A másik veje, Zeyk Károly 1837-től járatott újságot ajtoni lakosként. (A Kolozsvár mellett fekvő Ajton szintén Kemény-birtok volt.) Teleki Anna sógora, a Szabó János festő megsegítésével kapcsolatban már említett Kemény Pál Marosvásárhelyre, bizonyára a Kazinczy utcai Kemény-házba járatta az újságokat ezekben az években.

A politikusokon kívül még egy családtag lakott a házban: Zeyk Miklós (1810–1854), aki viszont kiváló természettudós volt. Vita Zsigmond szerint

„[...] a családi hagyományokkal merészen szakítva kollégiumi professzor lett, és szenvedélyesen tanulmányozta a madárvilágot.”²⁰

Zeyk Miklós tanítványaival együtt vett részt a szabadságharcban. Élete végén még mindent megtett a tönkretett természettudományi gyűjtemény helyreállításáért.

Ifj. Szász Károly (1829–1905), a későbbi református püspök, a már említett id. Szász Károly fia, aki maga is enyedi diák volt, de már inkább a Kemény házaspár gyermekeinek kortársa, 1881-ben így emlékezik vissza a házra mint szellemi központra és benne Teleki Annára:

„Gróf Teleki Anna [...] Enyeden lakván özvegységében, a hol Erdély notabilitásainak az ő háza ’s az ő egyénisége szellemi központjává vált.”²¹

Teleki Anna menekülése Magyarországra és halála Kolozsváron

Teleki Annának még meg kellett érnie békés enyedi élete színhelyének pusztulását is. 1849. január 8-án a hegyi mócok megtámadták a várost, számos magyar embert legyilkoltak, mindent feldúltak, és az egész város leégett. Benne a Burg is.

¹⁹ Az Erdélyi Híradó, Nemzeti Társalkodó és Vasárnapi Újság tisztelt olvasói. In: *Vasárnapi Újság. Közhasznú ismeretek terjesztésére* (Kolozsvárt). 2. (1835. jan. 4./40); 4. (1837. dec. 24./193), 5. (1838. nov. 11./238) [helyesen: 237].

²⁰ Vita Zsigmond: *A nagyenyedi Burg*, 12.

²¹ Idézi: Oláh-Gál Róbert: Bolyai Farkas és Kemény Simon családja. In: *Valóság* 54. (2011/7), (59–68) 62.

Teleki Anna már előzőleg elmenekült a városból. Ezután már nem tért vissza volt otthonába, mert nem is lett volna hova. Két év múlva, 1851. augusztus 27-én Kolozsváron érte a halál, és ott is temették el a Házsongárdi temetőben. Kemény Vilma így emlékezik erre:

„[Nagyanyámat] [...] részben bánat vitte sírjában, hogy a forradalom oly kegyetlen pusztításokat tett birtokaikon, és hogy Nagyenyeden leégett a szomorú emlékü időkben »a Burg«-nak nevezett özvegyi otthona, családi képei, emlékei, egész életének, munkálkodásának gyümölcsei odavesztek.”²²

Gyászjelentésének szövege érdekesen utal a közben eltelt időre:

„[...] miután összerongált hajlékából s honából távozva a testvérhon barátságos földén keresé bánatának menhelyet, két évi távollét után, néhány hetekkel ezelőtt vissza zárandokla, hogy e föld, mely hajdan ápolá, végre fedje is.”²³

Ebből úgy tűnik, hogy a „testvérhonban”, azaz Magyarországon tartózkodott, és csak röviddel halála előtt tért vissza Erdélybe, Kolozsvárra. Kelemen Lajos a Zeyk-levéltárban őrzött levelek alapján úgy tudja, hogy közben egy rövid időre a Tisza család fogadta be Nagyváradon, majd a szintén Bihar megyei Érmihályfalván látták vendégül.²⁴ Úgy látszik, hogy Judit lányával és annak gyerekeivel volt végig a menekülés alatt. Vita Zsigmond közölte Zeyk Károlynak a szabadságharc idején végzett tevékenységét utólag igazoló írását, amelyből kitűnik, hogy ő helyezte el családját Nagyváradon, majd Érmihályfalván, miközben ő Debrecenben és Szegeden vett részt az országos politikában.²⁵ Bolyai Farkas Teleki Annának Érmihályfalvára írt levelében is, amelyet a továbbiakban ismertetünk, üdvözlí Zeyk Károlyt és családját.

A Tisza család nagyváradi háza a város központjában, a későbbi Széchenyi téren állt. Az azóta már lebontott épület képét újabban Farkas László közölte (32. kép).²⁶ Dutka Ákos így jellemezte az épületet:

²² Kuun Gézáné, gr., sz. b. Kemény Vilma levelei Szily Kálmánhoz.

²³ Oláh-Gál Róbert: Ifj. báró Kemény Simon. In: *Művelődés* 66. (2013. szept./9), (25–28) 28.

²⁴ [Kelemen Lajos]: Bolyai Farkas levele Teleki Anna grófnőhöz. In: *Ellenzék* 46. (1925/256), melléklet 9. Kelemen Lajos: Bolyai Farkas levele Teleki Anna grófnőhöz. In: uő: *Művelődéstörténeti tanulmányok. I.* Sajtó alá rend., szerk., a bev. tanulmányokat és a jegyzeteket írta Sas Péter. Kriterion Könyvkiadó, Kolozsvár 2006, 232–234.

²⁵ Vita Zsigmond: Zeyk Károly politikai magatartása 1848/49-ben. In: *Erdélyi Múzeum* 49. (1944/3–4), 545–550.

²⁶ Farkas László: A Tiszák ősi fészke Nagyváradon, a geszti Tisza-kastély és a geszti családi sírbolt... In: *Érintő* (2018. nov. 12.) <http://www.erinto.ro/tiszak-osi-feszke-nagyvaradon-geszti-tisza-kastely-es-geszti-csaladi-sirbolt/> (2021. jún. 4.).

„Masszív, komoly kőépület, nyolc rideg, sima ablakával az utcára nézett. Roppant széles kapualja a Körös felé nyújtózkodó hatalmas telekre nyílt. A ház utcai homlokzata a maga dísztelenségében is egy vidéki udvarház méltóságával, földszintes helyzetéből is fölényesen göggel és daccal nézett farkasszemet a kir. tábla impozáns palotájával [...]. Egy darab Geszt, egy darab Bihar vármegye, amely beszökött a pakfong városba.”²⁷

Itt tartották Nagyváradon az első református istentiszteleteket 1784-ben. A szabadságharc idején a ház Tisza Lajosnak (1798–1856), a későbbi minisz-

32. kép

A Tisza család nagyváradi háza. Lebontották 1939-ben.

Kép: Darabont József gyűjteményéből.

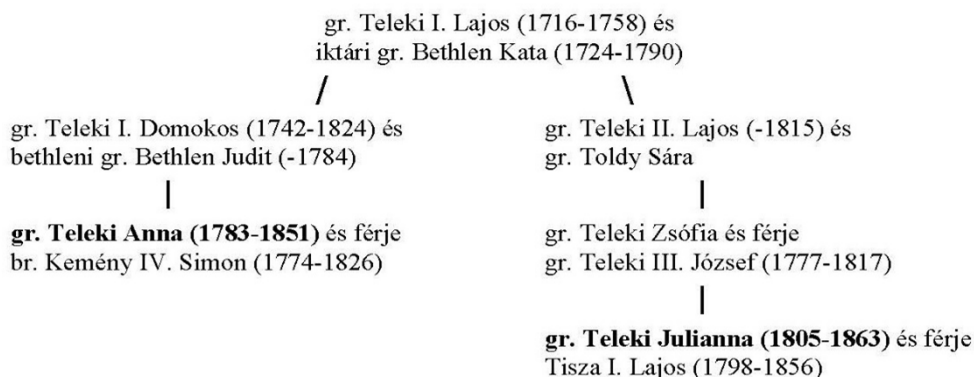
<http://www.erinto.ro/tisza-os-feszke-nagyvaradon-geszt-tisza-kastely-es-geszt-tisza-csaladi-sirbolt/>

terelnök, Tisza Kálmán apjának tulajdona lehetett, akinek felesége gr. Teleki Júlia (1805–1863) volt. Teleki Júlia anyja, Teleki Zsófia (1784–1844) viszont Teleki Annával volt elsőfokú unokatestvér, ugyanis apáik, I. Domokos és II. Lajos testvérek voltak. Bizonyára e Teleki-rokonság révén került Teleki Anna és a lánya családjá is egy időre hozzájuk, Nagyváradra (5. táblázat).

A menekülés részleteiről a legbővebben Zeyk Károly és Kemény Judit unokája, Teleki Anna dédunokája, Kemény Anna családtörténeti naplója²⁸ számol

5. táblázat

Teleki Anna és Tisza Lajosné Teleki Julianna rokonsága

²⁷ Dutka Ákos: A Tisza-ház. In: uő: *A „Holnap” városa*. Magvető, Budapest 1955, (53–58) 53–54.

²⁸ Gyerőmonostori Bárány Kemény Anna: *Családtörténeti Napló*. Daisler Print House, Kolozsvár 2017, 101–111.

be, amelyet a 20. század elején írt, főleg a 19. század végén még élő nagyanyja, Kemény Judit és testvére, Kemény Kata elbeszéléseire visszaemlékezve. Eszerint Teleki Anna már 1848 nyarán Ajtonba ment Enyedről Judit lányához, akinek fia született. Ettől kezdve valószínűleg már végig ezzel a családdal maradt. Velük volt még egy Goldner Lotti nevű hölgy is, aki eredetileg német kisasszony volt a még gyermek Judit mellett, de azután élete végéig a családdal maradt. Ősszel betelepültek a biztosabbnak látszó Kolozsvárra, ahol a Monostori úton, majd a még biztosabbnak látszó Bethlen-házban, az Óvárban laktak együtt Judit testvérének, Györgynek a családjával. Közben a férje, Zeyk Károly elment Pestre, ahol a belügyminisztériumba nevezték ki osztályvezetőnek.

Zeyk Károly valamikor 1849 elején jött haza a családjáért, és először Nagyváradra vitte el őket, majd pedig Debrecenbe, ahová akkor már leköltözött az országgyűlés. De Debrecenben felkérték az erdélyi menekülteket, hogy hagyják el a várost, mert nem bírják ellátni a sok vendéget. Így indultak ismét Erdély felé, és első este szinte véletlenül jutottak el éppen Érmihályfalváig. Itt egy Jókai-regénybe illő jelenet zajlott le. A kúria, ahová nagy szabadkozások között bekérkeztek, a Gencsy családé volt. Kiderült, hogy éppen lakodalmat tartottak, de kedvesen rögtön meghívták az új vendégeket. A gyerekeket lefektették, a fáradt menekült felnőttek pedig reggelig mulattak a háziakkal. A háziak rábeszélésére nem is mentek tovább. Érmihályfalván vettek ki egy kis házat, és itt is maradtak, valószínűleg 1851 elejéig. Kovács Rozália érmihályfalvi helytörténész szerint a Gencsy család helybeli ősi birtokos család volt, nemesi előnevük is érmihályfalvi és gencsi volt. A szabadságharc alatt Gencsy Pál nemzetőr alezredes volt egy lovascsapat élén a Bánságban, és az erdélyi mőcvidéken harcolt, majd csatlakozott Bem seregéhez.²⁹

Közben Zeyk Károlyt perbe fogták a szabadságharc alatti tevékenysége miatt. Nem börtönözték be, de a per akár halálos ítélettel is végződhetett volna. Családja körében várta izgatottan az ítéletet. Végül Haynau aláírta a kegyelmi kérvényét. A családi elbeszélés szerint – és ismét Jókai-regénybe illő módon – amikor Haynau megtudta, hogy menesztette a császár, de erről még nem kapta meg a hivatalos értesítést, utolsó hivatali éjszakáján bosszúból írta alá Zeyk kérvényét.

A család 1950-ben még meglátogatta a másik két testvér, Kemény Domokos és Kata családját, akik viszont Tiszaroffra menekültek a Zeyk-vonalon rokonroffi Borbély József családjához, sőt a Gömör és Kishont megyei Ajnácskőn is

²⁹ Kovács Rozália: Emlékezzünk az 1848-as szabadságharcra 2. rész – Gencsy Pál alezredes. In: *Érmihályfalva az érmellék fővárosa*. <http://www.ermihalyfalva.ro/hirek/Emlekezzuenk-a-szabadsagharcra--2resz---Gencsy-Pal-alezredes> (2021. jún. 4.).

jártak, ami szintén a Kemény család birtoka volt. 1851-ben, amikor visszatértek Kolozsvárra, ismét az akkor már megözvegyült és szintén hazatelepült Kata testvére családjával költöztek egy házba. Ez az úgynevezett Radák-ház volt, amely már az emlékirat írása idején sem volt meg, de akkor még ott állt a Főtéren, a Szentegyház utca elején. Bizonyára itt töltötte Teleki Anna is élete utolsó heteit. 1851-ben valóban szinte csak meghalni tért vissza „honába”, Kolozsvárra.

Bolyai Farkas levele Teleki Annához

A Kelemen Lajos által megtalált, Teleki Annának Bihar megyébe írt levelek között különösen értékes egy, amelyet Bolyai Farkas küldött.³⁰ Benkő Samu úgy tudja, hogy ezt a levelet már Érmihályfalván kapta meg.³¹ Ezt az egyetlen levelet ismerjük, amit Bolyai írt neki. A levél 1849. április 3-án kelt Marosvásárhelyen egy olyan történelmi pillanatban, amikor a szabadságharc magyar szempontból éppen a legsikeresebb volt: mind Magyarország, mind Erdély nagy része magyar kézre került. A levél hangneme mégis nagyon pesszimista. Szinte látnoki módon jósolja meg a nemzetre váró súlyos megpróbáltatásokat. Kelemen Lajos kiemeli, hogy „Bolyai Farkas – mint minden valóban nagy lélek – vallásos volt”.³² Ezt az mutatja, hogy a nemzet sorsát Isten kezében tudja, aki most atyai módon fenýít. A népnek meg kellene térnie, de sajnos ezt nem értik, és csak gúnyolják az emberek. De Isten az ellenségeinket is meg fogja büntetni:

„De akármely szörnyű a mi történt történet [ti. véletlen] nem lehet: apai-vessző sujtol mind addig míg hozzá térünk –; megszűnne, ha mind lelkesen imádkoznánk – de gúny minden, szent s nem is érti mit teszen az Istenhez emelkedve hozzá közelíteni. – Másfelől azokat is, a kik által vér [ti. ver] az Isten meg fogja büntetni: Én vagyok az erős bosszúálló Isten [...], azt mondja Mózesnél.”³³

Még általánosabb kitekintéssel az egész Európában teret hódító nacionalizmus veszélyeit látja meg, amely még sok szenvedést fog hozni hazánkra és az egész világra. A nemzeti elkülönülést a keresztyén testvérség elvével látja ellentétesnek:

„[...] a nemzetiség maszлага hódít most, mint hajdan a vallás. – Christus a zsidó nemzet békevivő falát le-ontva, emberi nemzetet terjesztett, s a zsidók külön tar-

³⁰ [Kelemen Lajos]: *Bolyai Farkas levele Teleki Anna grófnőhöz*, melléklet 9. Kelemen Lajos: *Bolyai Farkas levele Teleki Anna grófnőhöz*, 232–234.

³¹ Benkő Samu (szerk.): i. m. 204–208.

³² Kelemen Lajos: *Bolyai Farkas levele Teleki Anna grófnőhöz*, melléklet 9.

³³ Uo. melléklet 9.

tott Istenét mindenkiévé tette – nálunk mindenik nemzet a droit du plus fort³⁴ joggal a többi felébe törekedik minden áron.”³⁵

Személyes közlés kevés van a levélben, csak a végén utal arra, hogy a személyes találkozás helyett „drága pótlék a Nagyságod képe”. A szobájában tartja Anna és Kemény Simon képét Gauss képével együtt, de ez utóbbit már valahol elvesztette: „azóta nem kapom” – írja. Mindenesetre az, hogy ezeket a nehéz gondolatokat éppen Teleki Annával kívánja megosztani, a köztük fennálló lelki rokonságra és bizalomra utal.

Érdekes és szomorú párhuzam, hogy szinte ennek a levélnek az írásával egy időben, 1849. február 17-én hal meg Budán Kemény Dénes, Teleki Anna Kata lányának férje, akit államtitkárrá neveztek ki a Batthyány-kormányban, s így szintén tevékeny szerepet vállalt az országos politikában. Azonban ő is, akárcsak sógora, Zeyk Károly, a Judit férje, ellenezte az uralkodóházzal való teljes szakítást. Kemény Dénes a szabadságharc alatt halt meg, azonban nem csatában esett el, hanem „betegségét s halálát főképpen a haza sorsa feletti mély bánat okozta”.³⁶

Kemény Domokos, Teleki Anna legidősebb fia is inkább a Habsburg-házzal való békés tárgyalások híve volt, mint a fegyveres harcé. Ő a május 30-án megnyílt erdélyi országgyűlésen az unió tárgyalásakor még Wesselényi Miklós indítványánál is messzebb ment, mert nem egyszerűen a Magyarországhoz való csatlakozást, hanem a teljes, szerves összeolvadást kívánta. A Batthyány-kormány idején, 1848-ban a pesti országgyűlésben is kifejezte ezt a véleményét. Nála is, akárcsak más erdélyi politikusoknál is az egyesülésnek és a Béccsel szemben való békülékenységnak is egyik fő szempontja a nemzetiségek fenyegető ereje volt, amit jól láttak az erdélyi körülmények között:

„A magyarnak állása Európában elejétől fogva mindig kétes volt, minek oka nem volt más, mint hogy a magyar oly nagy hazát karolt fel, hogy abban főleg az alján csak vázként tűnt fel az idegen elem között, de azért a magyar mindig fenntartá, s ezentúl is fenn fogja magát tartani, ha általlátja, hogy politikai téren most más fegyverrel kell vívnia, mint amellyel elődeink Pannóniát elfoglalták. Most másként áll a dolog, most a diplomácia terén a toll vívja ki suprematáinkat. És amely nemzet most is azt hiszi, hogy minden kérdést, mint egy gordiusi csomót karddal lehet elvágni, az bármely hősek legyenek fiai – önvésztesre dolgozik.” Az országnak az adott helyzetben „fegyveres békére” van szüksége,

³⁴ Ti. az erősebb jogán.

³⁵ Kelemen Lajos: *Bolyai Farkas levele Teleki Anna grófnőhöz*, melléklet 9.

³⁶ Tóth Lőrinc: Kemény-család. 3. K. Dénes. In: *A Pallas Nagy Lexikona. Az összes ismeretek enciklopédiája tízvenhat kötetben*. X. kötet. Pallas Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság, Budapest 1895, (345–352), 346–347.

ezért „mindaddig, míg a nemzet becsülete megengedi, a kiegyenlítés békés terén kívánunk haladni.”³⁷

Megemlékezések Teleki Annáról

Jókai Teleki Anna halála után két évvel, 1853-ban járt először Erdélyben. Így vele már nem találkozhatott, csak fiával, Kemény Istvánnal. De sok más személlyel is találkozott, megérezte annak az egész világnak az erejét és értékeit, amelyben Teleki Anna is élt, és amelyet, úgy látszik, a szabadságharc bukása sem rendített meg alapvetően. Tapasztalatait egy hazaírt levelében fejezte ki költői módon:

„Még most is feltalálhatni Erdélyben mindazon alakokat, kiknek képeit az emlékkönyv írók oly élénk színekkel festik;
a kérkedés nélküli büszke főnemest, a hallgató, érdemeire büszke, bátor lelket,
a minden szépet nagyot és nemest tárt kebellet fogadó női jellemeket, a szív és ész sajátságairól rendkívülivé lett tüneményeket,
az alapos, józanértelmű, magas készségű tudóst
és azt a szorgalmas, becsületes népet, mely most is oly szerelmes hatáiraiba, miként hajdan [...]”³⁸

Ebben az erdélyi világban Teleki Anna életének jelentőségét jól tükrözik azok a sorok, amelyeket halála után hálás tisztelői és barátai írtak róla.

Bolyai Farkas a megemlékezésébe a férjét, Kemény Simont is bevonja. A mindkét felet jól ismerő barát hangján költőileg jellemzi őket, és fájjalja, hogy a sors elszakította őket egymástól a sírban:

„Egy a földre jött égi sugár, férfiúi s női színekbe testesülvén a kettő ritka szép képbe egyesült: de midőn a példány az időből az örök tárba vitetett, ráhaját a föld két felé törve vette vissza.

Itt Kemény Simon fekszik, nem messze azon lélekben is rokontól, kinek ön-áldozata tartotta meg a keresztyénség védőbástyáját [...].

G. Teleki Anna, minden női kellemeknek angyal szívtől elevenített summája; mintegy a fenyves homályjainak s kristályvizeinek természeti rendetlensége kedvességére világló Istenő volt, most a kolozsvári sírkertben harmatos virágokkal

³⁷ Báró Kemény Domokos érvelése. In: Dr. Sebestény Sándor: *Lenkey János és Lenkey Károly honvédtisztek a Délvidéken (1848)*. Lenkey Társaság Kulturális Örökség Egyesület. <http://lenkeytarsasag.hu/content/baro-kemeny-domokos-ervelese> (2021. jún. 4.).

³⁸ Kristóf György: *Jókai napjai Erdélyben*. Pásztortűz, Minerva Rt., Cluj–Kolozsvár 1925, 17–18.

jön ki a reggeli napra; s majd a kettőnek porait egyesíteni hiába nyögnek a szelek – a legszebb földi is örökre tűnik el, mint egy álom. De ilyen álmok előzik az Isten Országá reggelét.”³⁹

Ezt a megemlékezést Oláh-Gál Róbert is idézi, és a következőket teszi hozzá:

„Bolyai Farkas [...] úgy állítja be, hogy Teleki Anna halálával visszatért, az idők rendelese szerint, örökre együvé tartozó férjéhez, Kemény Simonhoz. Lényegében, vallja Bolyai Farkas, ők ketten örökre együvé is tartoztak, mind életükben, mind halálukban.”⁴⁰

Szász Károly dunamelléki református püspök 1881-ben így emlékezik vissza a Kemény házaspárra és István fiukra:

„Gyermekkori emlékeim legelsői közt egész elevenségében él a Kemény István képe. Apja, báró Kemény Simon, az alsó-fehéri főispán, – a kit Erdély legtisztább jellemű emberének tartottak – még 1826-ban meghalván; anyja, gróf Teleki Anna – fiatalságában Erdély legszebb, s mindvégig egyik legnemesebb és legeszesebb asszonya.”⁴¹

Vajda Dániel, a hálás nevelő és borász is megemlékezik Teleki Annáról. Később, 1858-ban megjelent könyve előszavában így ír:

„Álljanak ez egyszerű-, de lelkem mélyéből fakadó sorok EMLÉKE-ül a te feledhetlen és soha eléggé meg nem hálálhatott jótetteidnek, melyekkel másokhoz is, de hozzám s az enyimekhez is oly dúsan pazarlólag jó valál.”⁴²

Barabás Miklós festőművész, akinek művészi útját Enyeden szintén Kemény Simon és Teleki Anna egyengette, így emlékezik meg róluk:

„Csombordi báró Kemény Simon családjáról mindig tisztelettel kell megemlékeznem, mert e család viselkedése irányomban örökös hálára kötelez.”⁴³

³⁹ Szily Kálmán: Adatok Bolyai Farkas életrajzához. Értekezések a Matematikai Tudományok köréből, XI. kötet, IX. szám. Szerk. Szabó József. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest 1884, (1–36) 31.

⁴⁰ Oláh-Gál Róbert: Teleki Anna és Bolyai Farkas. In: *Népújás* LXI. (2009. júl. 25./168), *Színes Világ melléklet* (V. 28, 184), 1. Uő: Teleki Anna és Bolyai Farkas. In: *Népújás*, LXI. 174. (2009. aug. 1./174), *Színes Világ melléklet* (V. 29. 185), 1.

⁴¹ Szász Károly: Báró Kemény István (1811–1881). In: *Vasárnapi Újság*, 28. 39. (1881. szept. 25./39), (613–616) 613. Oláh-Gál Róbert: *Bolyai Farkas és Kemény Simon családja*, 62.

⁴² Vajda Dániel: *Borászati közlemények a magyar pincegazdálkodás mezéjéről*. Wittich József Bizománya, Marosvásárhely 1858, VIII.

⁴³ Idézi: Bicsok Zoltán – Orbán Zsolt: „Isten segédelmével udvaromat megépítettem...” *Történelmi családok kastélyai Erdélyben*. Gutenberg Kiadó, Csíkszereda 2015, 333–334.

Kelemen Lajos, a kiváló történész így jellemzi Teleki Annát az apjáról, id. Teleki Domokosról írt cikke végén:

„Apanagyfaluban, Bethlen Judit jószágán, [...] de még inkább Kemény Simon birtokain fejlődött aztán Teleki Anna azzá a nagyszerű asszonnyá és édesanyává, akinek Erdélyben ismerték. Az ő élete nem regény, hanem a női erények tiszta, szép dala. Olyan, mint egy templomi ének, amely lelkünket csak fölfelé emeli; vagy mint az otthon halk bölcsődala, melynél csak az édesanyára, az áldott jóságra gondolunk.”⁴⁴

Bolyai Farkas egy késői levele (1856. jan. 15.) szerint Teleki Anna kolozsvári sírfeliratát id. Szász Károly, a volt nagyenyedi tanár fogalmazta, míg Csombordra maga Bolyai írt feliratot Kemény Simon „sírja felibe egyeztetve a Kolosvárt fekvő társával”.⁴⁵ Sírfeliratát Kemény Vilma másolta le:

„Grof Teleki Annának özvegy báró Kemény Simonnének nevét, nem emlékét akarja örökíteni e szilárd, de mégis elporlódó kötömeg. Szép lelkének s istenséggel rokon szívének emlékezete méltóbb örökülést tanál gyermekei, unokái, testvérei s szeretet s hála-szülte számtalan tisztelőinek kebelében, s állandóbbat, mert így örökké élni fog [...]”.⁴⁶

Két kis unokája mellé temették, akik nem sokkal őelőtte haltak meg. A sírkő hátoldalán a róluk szóló megemlékezés a jó családayának és nagymamának állít emléket:

„Az ártatlan kis angyalok, a kedves kis Zeyk Neli és Zeyk Dani, édes nagy anyukkal nyájaskodva, búvosdit játszottak, előre elszállván oda, hol tudták, hogy bizonyosan fel fogja őket keresni, az égbe, s várakozásuk teljesült.”

Egy tiszteletre méltó özvegyasszony

A dicsérő szavakat olvasva Teleki Annáról felmerül a kérdés, hogy mi ezeknek az igazi értéke mai szemmel. Akik írták, jelentős személyiségek voltak, jó értékítéllel rendelkeztek. Azonban figyelembe kell venni, hogy a kor hajlamos volt a romantikus túlzásokra, másrészt főrangúakról különben sem volt illendő vagy célszerű bármi rosszat mondani. Igaz, hogy az újabb kori történészek is így emlékeznek rá, akkor is, amikor már egyáltalán nem ez volt a korszellem.

⁴⁴ [Kelemen Lajos]: *Bolyai Farkas levele Teleki Anna grófnőhöz*, melléklet 9. Kelemen Lajos: *Művelődéstörténeti tanulmányok*, I. 232–234.

⁴⁵ Benkő Samu (szerk.): *i. m.* 221.

⁴⁶ Kuun Gézáné, gr., sz. b. Kemény Vilma levelei Szily Kálmánhoz.

János harmadik levelében szó van egy bizonyos Démétriosz nevű, különben nem különösen ismert vagy kiemelkedő gyülekezeti tagról, aki talán János egyik munkatársa volt. Démétriosz annyiban hasonlított Teleki Annára, hogy őróla is mindenkinek jó véleménye volt: *Démétriosz mellett mindenki bizonyosságot tett, maga az igazság is* (3Jn 12). Ebből viszont az is kitűnik, hogy van egy olyan szempont, amely magasabb a közvélekedésnél: maga az igazság. Vajon Teleki Annáról is bizonyosságot tesz-e az Igében számunkra megnyilatkozó igazság?

Pál apostol Timótheushoz írt első levelében sokat foglalkozik az asszonyok, és ezen belül az 5. részben különösen az özvegyasszonyok helyzetével. Felsorolja azokat a jó tulajdonságokat, amelyek egy tiszteletre méltó keresztyén özvegyasszonyra jellemzőek (1Tim 5,9–10). Nézzük meg összefoglalásképpen, milyennek látszik az ő élete ebben a tükörben?

Az özvegyek sorába csak olyat kell választani, aki legalább hatvanéves...

Itt látszik, hogy az özvegy jó tulajdonságainak nem hatvanéves korban kell kezdődnie, hanem egy egész élet fedezete kell hogy legyen mögötte. Azonban gyakran előfordult az is, hogy valaki egészen fiatalon lett özvegy. Pál apostol ezeknek az újabb férjhez menést ajánlotta, főleg azért, hogy a haszontalan életet elkerüljék. Teleki Annának is egészen fiatalon majdhogynem át kellett élnie az özvegygé válást, mert vőlegénye, ifjú Teleki Domokos, akivel mindkettőjük családja örömeire nagyon jól megtalálták egymásban a társat, tragikusan hamar meghalt, az eljegyzés után. Utána ő maga is súlyos betegségbe esett, de felgyógyulva mégis új és tartalmas életet tudott kezdeni néhány év múlva ifjú Kemény Simon oldalán.

...aki csak egy férfi felesége volt...

Kemény Simonnal kötött házassága szilárd szövetségnek bizonyult, hozzá-nőtt, s műveltségben és erkölcsben is méltó társa volt. Szépen mutatja ezt az el nem múló szövetséget az, hogy Teleki Anna halála után Bolyai Farkas úgy tartotta méltónak, hogy kettejükről együtt írjon megemlékezést.

...aki gyermeket nevelt...

Teleki Annának hat gyereke született, akik közül öt nőtt fel, és mindannyian kiváló emberek lettek, szép családot alapítottak. Gyermekai nevelését annyira komolyan vette, hogy erről szóló naplóját a kor pedagógiai dokumentumai között tartják számon. A nevelés alapvető irányát mutatja, hogy ez a napló imádsággal kezdődik. Vajda Dániel, a nevelő is elismeri, hogy bár ő lett volna a nevelő, de tulajdonképpen ő tanulta az anyától, hogy miként kell „az eszes gyermekkel célravezetőleg bántani”. Kata lánya eredményes nevelésének eredményét abban is láthatjuk, hogy az ő sorsában mintha édesanyja sorsa ismétlődött volna meg: az ő vőlegénye is beteg lesz és meghal, de ő kitart végig mellette; utána viszont férjhez megy egy – Bolyai szavaival – „derék, de szegény emberhez”, Kemény Dénes-

hez, aki az 1848-as forradalom után a legnagyobb országos tisztséget nyeri el az erdélyi politikusok közül.

...vendégszerető volt...

Férjéről, Kemény Simonról feljegyezték, hogy szerette a vendégeket és főleg a rokoni társaságot, és ebben nyilván együtt vettek részt. Ennek szép példája volt a Simon-napi szüreti multság, vagy Kemény Simon utolsó estéje, amikor szintén a családtól és a vendégektől búcsúzott el. Az enyedi „Burg” is a társaság központja és tartalmas beszélgetések helyszíne lehetett az ő idejében.

...a szentek lábát mosta...

A biblia magyarázók szerint ez az alázatos szolgáló lelkület kifejezése. A kortársak egyöntetű véleménye szerint sohasem éreztették másokkal magas vagyoni és társadalmi helyzetüket, felismerték és megbecsülték mások értékes tulajdonságait. A szorgalmas munka, a jó ügyek szolgálata és a feltétlen becsületesség volt a fő nevelési szempont mind lányainál, mind fiainál. Az anyai és háziasszonyi feladatok mellett ő maga is éppen a társadalmi állásából fakadó kötelességeinek teljesítését tartotta a legfontosabbnak.

...segített a nyomorúságban sínylődőkön...

Ez különösen jellemző tulajdonsága volt, akárcsak férjének is, és ennek legismertebb példája éppen Bolyai Farkas állandó megsegítése volt. Szép történet, amikor egy kis árva leányt éppen a két gyermekének, Katának és Domokosnak az unszolására fogadnak be a házukba. István fiuknál pedig a kis állatok iránti sajnálatot és szeretetet tartja megtartandó jó tulajdonságnak. A tehetséges, de szegény fiatalok iránti figyelem és életútjuk egyengetése már átvezet a minden jó ügy pártolásának témájába. Ilyenek voltak Bolyai János mellett Vajda Dániel nevelő és borszakértő, Szász Károly jogász és matematikus, valamint a művészek, Szabó János és Barabás Miklós. Ő maga nem lett sem tudós, sem politikus, sem író, sem tanár, sem szakértő borász, sem művész, de a felsorolt személyek sikerei mögött ott van az ő gondoskodása és lelkesítő támogatása is. Pál apostol utasításának megfelelően (1Tím 2,12) nem beszélt nyilvánosan sem a megyegyűlésen, sem a kollégiumban, nem ő nyert aranyérmet a boraival, nem ő állította ki a képeit, de otthon úgy tudta kérdezni férjét vagy pártfogoltjait (1Kor 14,35), hogy azok aztán a nyilvánosság előtt mindig a jót képviseljék.

...aki minden jó cselekedetet gyakorolt.

A férjével együtt gondoskodtak Bodor Pál barátjuk beteges kislányának gyógyításáról, aki később Vajda Dániel felesége lett. Bármilyen jó ügy felmerült, akár a marosvásárhelyi kórház létesítése, akár a kollégiumi tanítók fizetése vagy az eladósodott Szabó János megsegítése, az ő segítségére mindig lehetett számítani. De ide kell sorolni a nagy nemzeti ügyeket is: Teleki Anna enyedi özvegyi otthona az erdélyi reformpolitikusok találkozó- és tanácskozhelye lett, igazi főúri szalon, amely a

szellemi élet egyik központja volt. Innen kerültek ki a Magyarországgal való unió fő erdélyi szorgalmazói és az 1848-as forradalom ügyének kimagasló erdélyi hívei.

Az özvegy pedig, aki igazán özvegy és elhagyatott... (1Tim 5,5)

Timótheus gyülekezetében az özvegyasszonyok olyan szempontból is fontosak voltak, hogy amennyiben nem volt jövedelmük, a gyülekezetnek kellett eltartania őket. Teleki Annára ez élete nagy részében nem volt jellemző, gazdagságban, gondoskodó család körében élte le az életét. De élete két utolsó évében ezt az életformát is meg kellett tapasztalnia. Az Enyed elleni támadás idején ott-hona és minden értéke elpusztult, és utána, nemzete sok más fiával együtt, a szegény bujdosó menekült sorsa jutott neki is.

Az özvegyasszonyokat, akik valóban özvegyek, tiszteld. (5,3)

Teleki Anna nem volt szenvedésében sem olyan kimagasló hithős, mint például Árva Bethlen Kata, és főrangú nagyszonyként sem olyan fejedelmi patrónus, mint Lórántffy Zsuzsanna. Hozzájuk képest egyszerű asszony volt, de talán elmondhatjuk róla, hogy a bibliai Démétrioszhoz hasonlóan maga az Igazság is jó bizonyosságot tesz őrá. Ezért megérdemli, mint az efézusi özvegyek, hogy mi is tisztelettel emlékezzünk rá.

Köszönetek

Köszönöm Deé Nagy Anikónak, a Teleki Téka egykori könyvtárosának, hogy annak idején felhívta a figyelmemet ifj. Teleki Domokosra, és így közvetve Teleki Annára is.

Gudor Botond gyulafehérvári református esperes és történelemkutató nagy figyelemmel javította át a dolgozatot, Boros László csombordi lelkész pedig a község történetére és mai helyzetére vonatkozó értékes ismereteket osztott meg.

A dolgozat írása idején Oláh-Gál Róbert Bolyai-kutató matematikus, Orbán János művészettörténész és Kovács Rozália érmihályfalvi helytörténész a témára és a helyszínekre vonatkozó értékes tanácsaikkal és megjelent közleményeikkel segítették munkámat.

A család leszármazottja, Bilibók Kemény Botond azzal segítette nagymértékben munkámat, hogy megajándékozott Kemény Anna családtörténeti naplójával, amely az ő kiadásában jelent meg, illetve más családtörténeti vonatkozású könyvekkel és Teleki Anna képének másolatával.

Köszönöm családom tagjainak a segítségét a technikai nehézségek megoldásában és az irodalom felkutatásában.

Felhasznált irodalom

- Apor Eszter – Oláh-Gál Róbert: *Bolyai Farkas arcképfestője: Szabó János*. Pro-Print Kiadó, Csíkszereda 2016.
- á – r –: Báró Kemény Gábor. In: *Vasárnapi Újság* 22. (1875. márc. 21./12.) 177–178.
- Az Erdélyi Híradó, Nemzeti Társalkodó és Vasárnapi Újság tisztelt olvasói. In: *Vasárnapi Újság. Közhasznú ismeretek’ terjesztésére* (Kolozsvárt). 2. (1835. jan. 4./40); 4. (1837. dec. 24./193), 5. (1838. nov. 11./238) [helyesen: 237].
- Bicsok Zoltán – Orbán Zsolt: „Isten segédelmével udvaromat megépítettem...” *Történelmi családok kastélyai Erdélyben*. Gutenberg Kiadó, Csíkszereda 2015, 333–334.
- Báró Kemény Domokos érvelése. In: Dr. Sebestény Sándor: *Lenkey János és Lenkey Károly honvédtisztek a Délvidéken (1848)*. Lenkey Társaság Kulturális Örökség Egyesület. <http://lenkeytarsasag.hu/content/baro-kemeny-domokos-ervelese> (2021. jún. 4.).
- Benkő Samu (szerk.): *Bolyai-levelek*. Téka. Kritérion Könyvkiadó, Bukarest 1975.
- Dávid Lajos: *A két Bolyai élete és munkássága*. 2. bővített kiadás. Gondolat, Budapest 1979.
- Deé Nagy Anikó: *A könyvtáralapító Teleki Sámuel*. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár 1997.
- Dutka Ákos: *A „Holnap” városa*. Magvető, Budapest 1955.
- Farkas László: A Tiszák ősi fészke Nagyváradon, a geszti Tisza-kastély és a geszti családi sírbolt... In: *Érintő* (2018. nov. 12.) <http://www.erinto.ro/tizsak-osi-feszke-nagyvaradon-geszti-tisza-kastely-es-geszti-csaladi-sirbolt/> (2021. jún. 4.).
- Farkas Péter – Oláh-Gál Róbert: *A leghíresebb helyettes tanár: Szász Károly*. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda 2019.
- Fodor István: *Akik százötven évvel ezelőtt szerepet vittek Marosvásárhely város társadalmi és kulturális életében. 1750–1800*. II. füzet. Krónikás Füzetek, IV. sorozat 9. szám. Marosmenti Élet, Tg.-Mureş 1939, 58.
- Fodor István: *Marosvásárhelyi Krónikás Füzetek*. Sajtó alá rendezte és jegyzetekkel ellátta Sebestyén Mihály. I–II. kötet. Mentor Kiadó, Marosvásárhely 2015.
- Gyerőmonostori Báró Kemény Anna: *Családtörténeti Napló*. Daisler Print House, Kolozsvár 2017, 101–111.
- [Kelemen Lajos]: Bolyai Farkas levele Teleki Anna grófnőhöz. In: *Ellenzék* 46. (1925/256), melléklet 9.
- Kelemen Lajos: Bolyai Farkas levele Teleki Anna grófnőhöz. In: uő: *Művelődéstörténeti tanulmányok*. I. Sajtó alá rend., szerk., a bev. tanulmányokat és a jegyzeteket írta Sas Péter. Kriterion Könyvkiadó, Kolozsvár 2006, 232–234.
- Kelemen Lajos: *Művelődéstörténeti tanulmányok*. I. kötet. Kriterion Könyvkiadó, Kolozsvár 2006.
- Kemény család (Gyerő-monostori gróf és báró). In: Nagy Iván: *Magyarország családai. Czimerekkel és nemzékrendi táblákkal*. 6. kötet. Ráth Mór, Pest 1860, 174–182.

- Kovács Rozália: Emlékezzünk az 1848-as szabadságharcra 2. rész – Gencsy Pál alezredes. In: *Érmihályfalva az érmellék fővárosa*. <http://www.ermihalyfalva.ro/hirek/Emlekezzuenk-a-szabadsagharca--2resz---Gencsy-Pal-alezredes> (2021. jún. 4.).
- Kristóf György: *Jókai napjai Erdélyben*. Pásztortűz, Minerva Rt., Cluj–Kolozsvár 1925.
- Németh László: *Változatok egy témára*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest 1962.
- Rabocskay László: *Turizmus és családtörténet. Pusztakamarás múltja és a br. Kemény család*. Sepsi-szentgyörgy 2005. [Kézirat.]
- Oláh-Gál Róbert: Bolyai Farkas és Kemény Simon családja. In: *Valóság* 54. (2011/7), 9–68.
- Oláh-Gál Róbert: Ifj. báró Kemény Simon. In: *Művelődés* 66. (2013. szept./9), (25–28) 28.
- Oláh-Gál Róbert: Teleki Anna és Bolyai Farkas. In: *Népújóság* LXI. (2009. júl. 25./168), *Színes Világ melléklet* (V. 28, 184), 1.
- Oláh-Gál Róbert: Teleki Anna és Bolyai Farkas. In: *Népújóság*, LXI. 174. (2009. aug. 1./174), *Színes Világ melléklet* (V. 29. 185), 1.
- Tóth Lőrinc: Kemény-család. 3. K. Dénes. In: *A Pallas Nagy Lexikona. Az összes ismeretek enciklopédiája tízenhat kötetben*. X. kötet. Pallas Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság, Budapest 1895, (345–352), 346–347.
- Szász Károly: Báró Kemény István (1811–1881). In: *Vasárnapi Újság*, 28. 39. (1881. szept. 25./39), (613–616) 613.
- Szily Kálmán: Adatok Bolyai Farkas életrajzához. Értekezések a Mathematikai Tudományok köréből, XI. kötet, IX. szám. Szerk. Szabó József. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest 1884, 1–36.
- Vajda Dániel: *Borászati közlemények a magyar pincegazdászat mezejéről*. Wittich József Bizománya, Marosvásárhely 1858, VIII.
- Vita Zsigmond: A nagyenyedi Burg. In: *Új Élet* 13. (1970/20), 11.
- Vita Zsigmond: *Enyedi évek, enyedi emberek. Visszaemlékezések*. Pallas-Akadémia, Csíkszereda 1998, 32–33.
- Vita Zsigmond: Zeyk Károly politikai magatartása 1848/49-ben. In: *Erdélyi Múzeum* 49. (1944/3–4), 545–550.

Levéltári források

- Kemény Simonné G. Teleki Anna levele Bolyai Farkasnak. [1826?] MTA Kézirattár. K 23/28.
- Kuun Gézáné, gr., sz. b. Kemény Vilma levelei Szily Kálmánhoz, az MTA főkönyvtárosához, amelyekben nagyszüleiéről való emlékeit írja le. Kolozsvár 1913. jan. 5. és 8. MTA Kézirattár K 29/125 és K 29/126. Mellékletei: Levél Gyulai Istvánnak: 29/127; képek: 29/128–131.
- Teleki Domokos, G. gyermekeinek (B. Kemény Simonné G. Teleki Anna, G. Teleki Rakhel, G. Teleki Polixéna és G. Teleki Krisztina) nyilatkozata arról, hogy a Bolyai Farkasnak

kölcsönzött 2000 forintos összeget ajándéknak tekintik. Marosvásárhely, 1827. ápr. 17. MTA Kézirattár K 22/17.

* * *

This is the third, closing section on the life of Countess Anna Teleki (1783-1851). In Part I we dealt with her youth, in Part II with her marriage to Simon Kemény, and in this last section with her widowhood. After the death of her husband, Anna Teleki moved to Enyed (Aiud), where her home, the “Burg”, became not only a centre of her family life but also of cultural and political life. She was responsible for the financial support of Farkas Bolyai. Her sons and sons-in-law played a nationally important role in the Union and during the War of Independence (1948). They were forced to flee from Enyed because of the attack of the Romanian Moț groups. After the War of Independence, the family went into hiding in Tiszaroff and Érmihályfalva (Valea lui Mihai). Here she received a letter from Farkas Bolyai evaluating the recent events of those days. She died on her return to Kolozsvár (Cluj-Napoca) in 1851. Her life and moral example deserve respect even by biblical standards.

Keywords: Kemény-House in Nagyenyed, Farkas Bolyai, the Union, post-war exile, evaluation of Countess Anna Teleki.